

УДК 930.85:.[130“654”2:2-175.2]:355.01(477:470)(049.32)

DOI: 10.18523/2617-8907.2022.5.87-93

Денис Король

АПОКАЛІПТИКА МОДЕРНУ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ШЛЯХ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Рец. на: Щелін П. Последняя война Модерна, или Открытая дверь в новую эпоху. *Хвиля*. Квітень 2022

24 лютого 2022 р. актуалізувалися радикальні зміни звичної реальності. Втім, чимало прогресивних мислителів переконані, що то є лише активною (хоч і конвульсивною) фазою тих трансформацій, що відбуваються у світі вже не одне покоління. Одна з теорій, зокрема, передбачає в цьому агонію Модерну як проекту¹ Західного світу, в результаті якої цей світ має докорінно переродитися, неначе Фенікс, хоч і неясно поки, в якій саме формі. Відповідно до неї, катастрофою постають не так нинішні тривожні моменти, як радше попередні кілька поколінь «скасування складності».

Саме в цьому річищі й розмірковує молодий науковець Павло Щелін у своїй лекції «Остання війна Модерну, або Відчинені двері до нової доби» (Щелін 2022b), яку цитує в онлайн-діалозі з Олексієм Арестовичем (Арестович, Щелін 2022). Дозволимо собі прокоментувати її в поточному виданні.

Отже, якщо максимально стисло та спрощено передати основну думку автора лекції щодо коріння ситуації, Модерн виник на межі XV–XVI ст. як переосмислення традиційного християнського світосприйняття через секуляризацію, цінності

буржуазії та культ раціональності; що зрештою призвело до кризи колоніалізму (як явного анахронізму в індустріальному світі) та двох світових війн. І якщо друга виникла передовсім через ресентимент Німеччини, що стала для Заходу «цапом-відбувайлом», то перша визріла самотужки з усієї попередньої доби, і світ вітав її захоплено (Арестович, Щелін 2022). Тобто вона була логічним плодом колективного світогляду та кризи гуманістичних цінностей початку XX ст. Як же нам дивитися на нинішню війну Російської Федерації з Україною?

«Війна в Україні була б неможливою без особливої релігійності, без релігії, що народилася з християнства, як глузування з нього. До цієї релігії з'явилося чимало імен різної точності: хтось обізвав її *рашизмом* (втім, вельми невдалий, як на мене, вибір), хтось кличе *євразійством, імперством, “русскім міром”* і таке інше»², – говорить П. Щелін.

«Саме слово рашизм відсилає до “-ізмів” модерну (лібералізму, комунізму, націоналізму та фашизму), з якими у зла, що навалилося своєю ненавистю на Україну, спільним

¹ Тут і далі автор свідомо пише слово «проект» згідно з правописом 1990 року.

² Тут і далі переклад з російської наш. – Д. К.

є лише опосередковане: нова релігія – це маска над набагато давнішою порожнечою <...> Це – особливе прагнення руйнації, обожнювання суїциду і смерті, і зведення їх у ранг чесноти. Оспівувачами цієї віри є люди різного ступеня інтелектуального таланту та ступеня “релігійності”, але є серед них і щирі віряни. Відзначу тут ім’я Олександра Дугіна...»

Про адепта євразійства О. Дугіна як ідеолога новітніх геополітичних катаклізмів пишуть уже давно. Зокрема, згадаємо російського опозиційного любу мудра Михайла Епштейна:

«Особливість Дугіна як мислителя – відверта ненависть до всього не просто людського, але живого й буттєвого, до того ж у сполученні зі своєрідною релігійністю. <...> Для Дугіна сама душа є нічим, порожньою трубкою, а розтління речовини, виснаження плоті, пекло на землі, рівність буття і небуття – головною національною ідеєю. Хоч як дивно, це і є останнє одкровення євразійської правди, явленої Дугіну. Вища мета – перетворення буття на небуття. <...> Звідси приходимо до сексуально-психологічних мотивів насильства, учиненого у Бучі. Дугін – пророк Бучі. <...> “Де ми, – там центр пекла”» (Епштейн 2022).

Так перед нами проступає другий полюс «проекту Модерн» як його антитеза: специфічна псевдоправославна ідеологія антижиття, контрольована постординською автократією Московії. Хоча правильніше, напевно, говорити про цифрову автократію, базовану здебільшого на симулякрах: псевдодемократія обирає псевдолідерів, радіє псевдоуспіхам псевдоармії, слухаючи про це фейкові новини тощо.

У своєму нещодавньому інтерв’ю М. Епштейн також це коментує:

«Росія завжди будувала себе як антисвіт щодо Заходу <...> Росія ніколи своєї цивілізації не винаходила, вона себе визначала насамперед стосовно Заходу, як його заперечення. І ось зараз виявилось, що жодна ідеологія, ані православно-месіанська, ані комуністична, вже не потрібна. Залишається Орда, тобто гола ненависть до осілих народів, що будують цивілізацію на власній землі, тоді як кочовим народам, ординцям, потрібна лише нова територія. Це їм як дихання – завоювати чужу землю. Кочова ментальність» (Епштейн 2022а).

Сам нинішній світогляд РФ М. Епштейн визначає як шизофашизм, себто «фашизм під маскою боротьби із фашизмом» (Епштейн 2022а).

Інший відомий неологізм Епштейна – Сатанодицея – бере на озброєння і сам П. Щелін (Щелін, Епштейн 2022). Поняття походить від аналітики Епштейном літературного світу Володимира Шарова і позначає блюзнірське злиття святого і проклятого, де шлях Христа і шлях Антихриста постають єдиним цілим.

«Це поворот ще радикальніший, ніж від Старого Заповіту до Нового. Це вже не ненависть у відповідь на ненависть і не любов у відповідь на ненависть, а ненависть як найвищий вияв любові. Ворогів треба любити і благословляти, а отже, творити милість, знищуючи їх. Вбивця в обіймах убитого разом підноситься до блаженного життя. Жорстокість – це і є милосердя» (Епштейн 2020, с. 263).

Павло Щелін зазначає:

«Нині на Україну напало саме таке повстання, ім’я якому – сатанодицея війни. Вона бачить світ надламаним, та замість руки пропонує кримінальний принцип “того, хто падає, – підштовхни”, сповідує радість ножа. Це релігія, в якій жертва і кат злиті в одне: мучитель убиває безвинну людину, але в такий спосіб усі гріхи, вчинені останньою за життя, з неї знімаються, і як безвинні мученики, вона йде просто до Раю».

З цим і варто пов’язувати відомий вислів В. Путіна з промови 2018 року, що відтоді став епіграфом і мемом: *«Агресор має знати, що відплата неминуча, що його буде знищено. Ми – жертви агресії. Ми як мученики втрапимо до Раю. А вони – просто здохнуть. Тому що навіть покаяться не встигнуть!»*

На думку П. Щеліна, в такий спосіб

«Володимир Путін висловив свою теологію, свій символ віри, які в умовах тиранії стали державним девізом. Своім очікуваним стражданням він розраховує увійти до Раю, і – я гадаю – власне спокутувати у вогні цей лицемірний світ. <...>

Рішення напасти на Україну – то лише обігравання та запрошення світу до того самого сценарію, але вже зі зміною ролей, де в позиції жертви стане його “Історична Росія”».

Цікавий момент: якщо йти за логікою концепції «проекту Модерн», маємо відповідно два вектори – сам проектний конструкт і протистояння йому (причому незахідні проекти існують паралельно і в пряме зіткнення з Модерном після 1945 року намагаються не вступати), натомість за психологією базових ідей сьогодення П. Щелін пропонує три складники. Наведений «ординський» анти-Модерн, що виродився в сатанодищу, є, власне, третім. Перші ж два складники зародилися сто років тому під час початкових конвульсій «проекту Модерн» у контексті «поступової відмови від складності». Другу хвилю цього ми спостерігаємо в останні кілька років, про що, зокрема, Щелін веде не менш цікаву дискусію з українським інтелектуалом Андрієм Баумейстером (Щелін, Баумейстер 2022):

«Катастрофа обрання культурою пост-християнства анти-життя – це не початок історії, це не спалах блискавки у 2022 році, а плід трагедії завдовжки століття – трагедії вибору імітації та вдавання замість небрежливого життя. Християнська культура обрала імітацію, коли інститути наших культур масово не змогли оминати спокуси. На Заході радості, волі та відповідальності віддали перевагу контролю, дисципліні та експертизі. На Сході обрали байдужість, ресентимент і апатію перед тиранією замість гідності й любові. Підсумком цієї драми постав світ пост-Ялти: паплюжний світ, зведений на порожнечі та замовчуванні, відірваний від своїх трансцендентних джерел».

Соціал- та націонал-радикальні течії міжвоєнної доби, що зрештою породили різноманітні форми фашизму по всьому світу, були саме намаганням дати людським масам максимально спрощені відповіді на доволі непрості запитання. Большевизм та інакші формати марксизму є лівою стороною медалі. Подібний шлях «пропонує втекти до місця, якого немає, – до утопії. Це шлях західних революцій, зовні оптимістичних і порожніх зсередини, адже є лиш одне неіснуюче місце – світ смерті та померлих, те саме Ніщо».

«Другий шлях передбачає глибинне розуміння, що проблема не вирішувана без зміни основ, і створює водночас ілюзію нормальності й щастя. Це вічно заплещені очі на все трагічне, й водночас заперечення проблеми втраченого сенсу як такого. Буцімто є просто поодинокі генії-зłodії, навіжені – достатньо

лиш позбавити від них світ і настане спокій. Це шлях дитини, що відповідальність за свою долю доручила іншому. Це шлях нескінченного пошуку цапа-відбувайла, аби лиш дали жити в теплій ванні в очікуванні кінця. Шлях неоліберального світу “кінця історії”».

Отже, якщо перший шлях у найбільш цивілізованій частині світу подолано вже півстоліття як тому, то другий шлях «концентраційної свободи» – криве дзеркало постмодерну – найбільшою мірою проявився саме на зламі ХХ–ХХІ ст., а останніми роками – у «культурі скасування», «*black lives matter*», гендерних скандалах та багатьох подібних моментах. «Концентраційність» такої свободи проявляється в тому, що є буцімто свобода слова, але в індивіда є моральне право озвучувати лише загальноприйнятні тези. Інакше його стигматизують, і, в кращому разі, на нього очікує бойкот у соцмережах, а в гіршому – крах кар'єри та катаклізми в особистому житті тощо. Відтак, подібна картина аж ніяк не натякає на гуманістичні цінності, до яких західна цивілізація упевнено йшла в попередні роки, чи принаймні виявляла віру в такий рух.

Окремо варто прокоментувати тезу П. Щеліна про «кінець історії».

Це відсилає нас до соціально-культурологічної літератури дев'яностих років минулого століття. Нині ми розуміємо, що тодішні зсуви були черговою метаморфозою з «лялечки» звичного світу модерну в щось кардинально нове (і цю трансформацію досі не завершено). Утім, тодішні аналітики глобальних кроскультурних механізмів сприйняли це радше як «передсмертні конвульсії». Наразі ми зачепимо лиш два прізвиська (хоч їх було, зрозуміло, більше): Фукуяма та Гантінгтона.

Френсіс Фукуяма (2004) прямо казав про «кінець історії» в контексті завершення «проекту модерну». У результаті цього колапсу Захід має масово прийняти неоліберальні цінності, які зрештою мають охопити решту світу за доволі еволюціоністською логікою. Фактично цей концепт нагадує марксистський утопізм, де світ «перемоги соціалізму» змінено на зазначені здобутки постмодерних трансформацій. Але хибність цього погляду нині вже є доволі очевидною. З іншого боку, лунають інакші тези: саме згода з «кінцем історії», зневіра в наступних катаклізмах виховала молодих політиків та очільників держав сучасності, що виявилися не готові протистояти глобальній загрозі і намагаються по змозі «сховати голову в пісок», натомість рішучість та активність проявляють передовсім

західні лідери, народжені в повоєнні роки (Арестович, Щелин 2022).

Хибність фукуямівського утопізму вже тоді побачив і Семюель Гантінгтон з програмною працею «Зіткнення цивілізацій» («Clash of Civilizations») (1993 р.), що згодом (1996 р.) переросла в монографію. Для автора стало явним зростання сегрегації країн усього світу на основі традиційних релігійно-етичних та суспільних течій певних регіонів. На зміну двополярному світу ХХ ст. після фіналу холодної війни постали наддержавні угруповання, об'єднані за культурним, а не ідеологічним чи геополітичним принципом (власне, «західна, конфуціанська, японська, ісламська, індуїстська, православно-слов'янська, латиноамериканська і, можливо, африканська цивілізації»). У цьому річизі «кінця історії» бути не могло. Точніше, умовний Захід міг би сам для себе так вирішити, але тоді решта глобальних цивілізаційних об'єднань його роздеруть або ж поглинуть (докладніше див.: Гантінгтон 2004).

Було б дивно, якби критика на ідеї Гантінгтона не виникла фактично того ж часу. Можна, зокрема, послатись на рецензію Едварда Саїда від 2001 року, де дослідник констатує: «Гантінгтон фактично є ідеологом, що прагне зробити “цивілізації” та “ідентичності” такими, якими вони не є: закритими, відокремленими утвореннями, очищеними від безлічі течій та протитечій, <...> взаємного збагачення та взаємного надбання» (Саїд 2014). «Теза про “зіткнення цивілізацій” – це виверт на зразок “війни світів”, який краще підходить для самозамилування, наїжачення проти решти світу, аніж для критичного розуміння плутаного мережива нашого часу» (Саїд 2014).

Що ж для наших буремних подій сьогодення, то саме вони найяскравіше ілюструють повне фіаско ідей Семюеля Гантінгтона. Для нього війна у Чечні була цілком логічною, натомість «якщо цивілізація має значення, ймовірність насильства між українцями та росіянами мала б бути низькою. Це два слов'янські, насамперед православні народи, які протягом століть мають тісні стосунки між собою» (Huntington 2013, 18). Нинішні події мали б неабияк здивувати дослідника (до того ж представники ісламу та різних християнських конфесій є по обидві сторони протистояння).

Не менш цікавим є й той нюанс, що більшість офіційних лідерів ісламського світу, східно- та південно-азійського, і не лише, принципово дистанціюються від того, що відбувається, не розуміючи різниці між вторгненням США

в Ірак чи Сирію – та РФ у Грузію та Україну. Для всього колективного не-Заходу протистояння РФ та України є саме «черговою війною Заходу», а інтереси США та країн Європи в ній видаються логічними саме через це, а не через конфлікт цінностей (Щелин, Куса 2022). Тези про вірогідність глобального культурно-цивілізаційного зіткнення, що призведе до кардинальних перетворень, уже лунають і там, але ці тези непевні, допоки неясні мотиви тієї війни, що йде (там само). До того ж девіантні заклики лідерів Кремля можуть видатись на Сході якщо не логічними, то принаймні обґрунтованими, натомість Україна все ще має висловити своє обґрунтування, за що ж вона, власне, воює.

Про це також не раз говорить П. Щелін у своїх стрімах і діалогах: «Не проти чого воює – це зрозуміло всім – але за що? За яке майбутнє?» Щелін певен, що українцям потрібно сформулювати це для себе щиро й масово і, по змозі, не відкладаючи надовго.

«Те, що відбувається сьогодні – це навіть не громадянська війна всередині Модерну на потіху й розвагу іншим Історіям, а вистава колективного несвідомого постхристиянського світу, що прагне самогубства різними шляхами, що перетнулися в точці нашого сьогодення. Сатанодицею не перемогти напівзаходами з апатії, цинізму та “мертвої віри” – гучних слів, що не стають спонуканням до реальних вчинків».

Тобто для нас постала потреба стати не глядачами чи то жертвами, а активними діячами, суб'єктами того «апокаліпсису», що відбувається. Що спонукає кожного до свідомого вибору. Причому особисто мені це видається відсиленням не до християнської міфології, і навіть узагалі не до авраамічної спадщини!

Можливо, з цим погодяться не всі, але в мене є щире переконання, що біблійні сюжети набули свого остаточного оформлення у VI ст. до н. е. завдяки саме персам-маздаїстам, а надто – зороастрійцям у подальші епохи. Єдність думки– слова–діла, персональна молитва та особиста відповідальність, сам концепт одвічного протистояння Бога-Творця та його інфернального антагоніста, що спонукають людей до тих чи інших вчинків на землі, – спадщина саме Зороастризму. Як і теза про кінець світу, з протистоянням армій космічного масштабу, де всесвіт має знищити очисне полум'я.

За доби еллінізму молодий концепт лінійної кінцевої історії протистояв тезам «циклістів»,

які казали, що полум'я кінця світу лише випалять «будяки», але дасть саду життя прорости далі, у нове майбутнє. «Лише полум'я цінностей нелицемірних, етики, пов'язаної з Джерелом Буття, може стати тим ґрунтом, з якого проросте коріння світу, що не боїться життя», – ось як переформується така спадщина з тезами П. Щеліна.

«Так відкривається шлях надії – він не є неминучим, але є шанс пройти його з відкритими очима. Шлях не в постмодерн – світ, де глузування зведено в абсолют і приховує страх дитини, що набешкетувала. Шлях не у до-модерн – в архаїку, в бажання повернути все назад у “золоте століття”, прагнення “зробити себе великим як колись”. Але шлях у *після-модерн*. Це одночасно і повернення до Бога, і повернення до себе, шлях гідності й радості, навіть якщо вона зі сльозами на очах».

Діалог Павла Щеліна з Олексієм Арестовичем показує взаємодоповнення їхніх аргументів (Арестович, Щелін 2022). Обидва співрозмовники згодні з безвихіддю як пострадянського шляху, яким ностальгує Кремль, так і неоліберального псевдохристиянського шляху сучасного «колективного Заходу». Для обох співрозмовників Україна після перемоги має піти третім шляхом. І якщо для П. Щеліна він ще неясний, але в ньому варто спиратися на досягнення та помилки минулого задля оптимальної гуманістичної стратегії майбутнього – технологічної і духовної водночас (Щелін 2022а), то для О. Арестовича вихід є доволі ясним уже як мінімум декілька років: увесь цей час він згадує у виступах і дискусіях ідею відродження архетипу Запорізької вольниці – «техноСіч», чи то «Футуро-Січ». «Всі, хто вважають, що Русь – це добре, давайте до нас. Ми розбудовуємо не імперію, а нову цивілізацію. Певну футуросіч, техносіч: суспільство, яке зародилося на Майдані, де мінімум бюрократії і обмежень» (Арестович 2019).

Цю ідею критикує Анатолій Якименко (2022b), адже вбачає в ній ностальгію за народницькою минувиною, такий собі фольк-фундаменталізм, коли утворитися може хіба що махновська анархія, але аж ніяк не правове суспільство. Аналогічним чином А. Якименко (2022а) критикує і рецензовану лекцію П. Щеліна, демонструючи водночас явну необізнаність з іншими роздумами мислителя.

У тезах про *футуросіч*, звичайно, мова йшла аж ніяк не про відродження «степової вольниці».

І не про військову демократію пережиткового суспільства епічної свідомості. Окрім того, фронтірність козацького пограниччя, як і самого позначення України на мапах доби Модерну, справді є важливою рисою нашої сутності. Про це, зокрема, пише С. Троян (2010, с. 67):

«Україна є лімітрофом у трьох вимірах [: геополітичному, економічному, духовно-моральному]. <...> Усі три зрізи характеризують прикордонний, перехідний характер української держави і суспільства. Звідси як проблемність, так і політична необхідність віднайти свій шлях розвитку, своє місце у світі глобальних зрушень із врахуванням переваг моделі так званої “м’якої модернізації” і особливостей власної української культурно-цивілізаційної ідентичності».

Що ж до цивілізаційних маркерів самого поняття *фронтір*, уведеного в науковий обіг Фредериком Тернером, то з відносно сучасних авторів пошлемося на тези Дж. Блека (Black 1994).

Взагалі, про ситуацію України перед вибором власного шляху, відмінного як від радянської спадщини (та й інших кремлівських наративів), так і від сліпого калькування західних здобутків, пишуть уже давно (див., напр.: Куриляк 2014, с. 47; Павленко 2005, с. 115; Пирожков, Хамітов 2016; Цивілізаційний вибір 2016, с. 259–268; Шестаковський, Білоус 2015, с. 31–33).

«За яких умов Україна здатна генерувати і втілювати цивілізаційний проект, що відповідає на ці глобальні виклики? Це можливо лише тоді, коли в країні існує атмосфера сприяння осмисленому творчому і співтворчому буттю людини, усвідомлено і подолано комплекси реваншизму, ресентименту та меншовартості. У процесі втілення цивілізаційного проекту слід не залякувати і не спонукати, а зацікавлювати людей – і в економічній, і в політичній, і духовно-культурній царинах» (Пирожков, Хамітов 2016).

Як уже зазначено, і сам Павло Щелін не раз застерігає нас від консервативного «повернення до коріння», адже безвихідь цього «четвертого» шляху нам добре демонструють сучасні ісламісти Талібану і декотрі інші націонал-консерватори. Натомість мова йде саме про звернення до архетипів рідної історії з метою засвоєння власних помилок і здобутків, з наданням їм виразно новітніх смислів, співзвучних інформаційній добі. Саме тоді запропонований «третій шлях»

набуде сили й ваги і стане гідною альтернативою. Чи це стане справжнім розв'язанням сучасних проблем – поки що неясно, але, як визнає сам А. Якименко, Щелін та Арестович хоча б замислюються над метою та сенсом українського суспільства, над вектором його подальшого розвитку. Інакші пропозиції від вітчизняних інтелектуалів надто вже невиразні.

Отже, хоча лекція «Остання війна Модерну, або Відчинені двері до нової доби» перенасичена

метафорами й промовистими зворотами, містить чимало узагальнень, з якими важко погодитись, і взагалі – викликає чимало запитань, – головне, що вона їх, власне, викликає. Тези Павла Щеліна змушують замислитись, а потенційна позиція незгоди вимагає від опонента відповідної ерудиції та знанневого багажу, аби в цій ювелірній полеміці проступив конструктив і реалістична модель для подальшого суспільного наслідування.

Список використаної літератури

- Арестович О. «Ми – руські!» Арестович оголосив план відродження України, який здивує Москву. *UAportal*. 24.09.2019. URL: <https://www.uaportal.com/ukr/section-mixed/news-myrusskie-arestovich-oglasil-plan-vozhrozhdeniya-ukrainyikotoryij-udivit-moskvu-24-09-2019.html>
- Арестович А., Щелін П. Война за новую реальность. Апрель 2022. URL: <https://youtu.be/5GOC6W5n9ys>
- Гантингтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Наталії Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
- Куриляк В. Україна в системі європейських цивілізаційних цінностей. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. № 2. С. 40–52. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/567>
- Павленко Ю. В. Глобалізація та цивілізаційні зрушення сьогодення. *Міжнародна економічна політика*. 2005. № 1 (2). С. 100–120.
- Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі. *Дзеркало тижня*. 2016. № 28. С. 13. URL: https://zn.ua/ukr/internal/civilizaciyniy-vibir-ukrayiniv-globalizovanomu-sviti-yakiy-civilizaciyniy-vibir-robotukrayinu-ne-ob-yektom-a-sub-yektom-geopolitik-_html
- Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ : Наук. думка, 2020. 256 с.
- Саїд Е. Зіткнення невігластва. *Спільне*. Вересень 2011. URL: <https://commons.com.ua/uk/zitkennya-neviglastva/>
- Троян С. С. Цивілізаційно-культурні маркери України у вимірі глобалізації. *Чорноморський літопис*. 2010. № 1. С. 65–69.
- Фесенко М. В. Глобальні політичні трансформації світової системи. *International Relations: Political Sciences*. 2017. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3012
- Фукуяма Ф. Кінець історії і останній чоловік / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва, 2004. 588 с.
- Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / редкол.: С. І. Пирожков та ін. Київ : НАНУ, 2016. 284 с.
- Шестаковський О. П., Білоус С. В. Базові культурні особливості українського суспільства і можливості їх використання для соціально-економічного розвитку : наукова доповідь / за ред. О. М. Балакірєвої. Київ, 2015. 36 с.
- Щелін П. Падение идола прогресса. 2022а. Апрель. URL: <https://youtu.be/spJCT4wc2c>
- Щелін П. Последняя война Модерна, или Открытая дверь в новую эпоху. *Хвиля*. 2022b. 14 апреля 2022. URL: <https://hvylya.net/analytics/250765-poslednyaya-voyna-moderna-ili-otkrytaya-dver-v-novuyu-epohu>
- Щелін П., Баумейстер А. Коллапс сложности: как подобрать слова в мире, стремящемся к упрощению? 2022. Май. URL: <https://youtu.be/c2SUKt9Esz8>
- Щелін П., Куса И. Восточный взгляд на новый мировой порядок. 2022. Май. URL: <https://youtu.be/g56iPn0vQQ>
- Щелін П., Эпштейн М. Сатанодияца – Тень «русского мира». Разговор с Михаилом Эпштейном. 2022. Май. URL: <https://youtu.be/LJ9Io5zfMyw>
- Эпштейн М. Сатанодияца: Религиозный смысл русской истории по Владимиру Шарову. *Владимир Шаров: по ту сторону истории*. Москва : НЛЮ, 2020. С. 255–283.
- Эпштейн М. «Расступайся, Орда идет!» Философ об истоках российской агрессивности [интервью с М. Эпштейном]. *Север. Реалии*. 2022. 13 марта. URL: <https://www.severreal.org/a/filosof-ob-istokah-rossijskoj-agressivnosti/31748682.html>
- Эпштейн М. Где центр ада? Михаил Эпштейн – о репетиции конца света. *Свобода*. 2022. 11 мая. URL: <https://www.svoboda.org/a/gde-tsentr-ada-mihail-epshteyn---o-repetitsiikontsa-sveta/31831918.html>
- Якименко А. Післямодерн чи післяхристиянство? Реакція на статтю Павла Щеліна «Остання війна модерну». 2022а. Травень. URL: <https://youtu.be/WJADvAATnM>
- Якименко А. Як в надрах юристів-решал народжувалася українська філософія свободи. 2022b. Травень. URL: <https://youtu.be/DJaqBKLWpP4>
- Black J. Boundaries and Conflict: International relations in ancient régime Europe. *Eurasia: World Boundaries* / Ed. C. Grundy-Warr. London : Routledge, 1994. P. 19–54.
- Huntington S. P. The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs: The Clash at 20*. 2013. P. 3–27. URL: <https://www.foreignaffairs.com/system/files/c0007.pdf>

References

- Arestovich, Aleksey, and Pavel Shchelin. 2022. “Voyna za novuyu realnost.” <https://youtu.be/5GOC6W5n9ys> [in Russian].
- Arestovych, Oleksiі. 2019. “My – ruski!” Arestovych oholosyv plan vidrozhennia Ukrainy, yakyi zdyvuie Moskvu.” *UAportal*. <https://www.uaportal.com/ukr/section-mixed/news-myrusskie-arestovich-oglasil-plan-vozhrozhdeniya-ukrainyikotoryij-udivit-moskvu-24-09-2019.html> [in Ukrainian].
- Black, Jeremy. 1994. “Boundaries and Conflict: International relations in ancient régime Europe.” In C. Grundy-Warr, ed. *Eurasia: World Boundaries*, 19–54. London: Routledge.
- Epstein, Mikhail. 2020. “Satanoditsey: Religioznyy smysl russkoy istorii po Vladimiru Sharovu.” In *Vladimir Sharov: po tu storonu istorii*, 255–83. Moscow: NLO [in Russian].
- _____. 2022a. “Gde tsentr ada? Mikhail Epshteyn – o repetitsii kontsa sveta.” *Svoboda*. <https://www.svoboda.org/a/gde-tsentr-ada-mihail-epshteyn---o-repetitsiikontsa-sveta/31831918.html> [in Russian].
- _____. 2022b. “Rasstupaysya, Orda idet!” “Filosof ob istokakh rossiyskoy agressivnosti.” Interview by Mikhail Epstein. *Sever. Realii*. <https://www.severreal.org/a/filosof-ob-istokah-rossijskoj-agressivnosti/31748682.html> [in Russian].

- Fesenko, Mykola. 2017. "Hlobalni politychni transformatsii svitovoi systemy." *International Relations: Political Sciences* 13. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3012 [in Ukrainian].
- Fukuyama, Francis. 2004. *The End of History and the Last Man*. Translated from English M. Levin. Moscow [in Russian].
- Huntington, Samuel Phillips. 2006. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Translated from English Nataliia Klymchuk. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
- _____. 2013. "The Clash of Civilizations?" In *Foreign Affairs: The Clash at 20*, 3–27. <https://www.foreignaffairs.com/system/files/c0007.pdf>
- Kuryliak, Vitalina. 2014. "Ukraina v systemi yevropeiskykh tsyvilizatsiinykh tsinnosti." *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu* 2: 40–52. <http://visnyk.wunu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/567> [in Ukrainian].
- Pavlenko, Yurii. 2005. "Hlobalizatsiia ta tsyvilizatsiini zrushennia sohodennia." *Mizhnarodna ekonomichna polityka* 1(2): 100–120 [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, Serhii, and Nazip Khamitov. 2016. "Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy v hlobalizovanomu sviti." *Dzerkalo tyzhnia* 28, August 12, 2016. https://zn.ua/ukr/internal/civilizatsiinyi-vibir-ukrayini-v-globalizovanomu-sviti-yakiy-civilizatsiinyi-vibir-robot-ukrayinu-ne-ob-yektom-a-sub-yektom-geopolitik_.html [in Ukrainian].
- _____. 2020. *Tsyvilizatsiina subiektnist Ukrainy: vid potentsii do novoho svitohliadu i buttia liudyny*. Kyiv : Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Said, Edward Wadie. 2011. "Zitknennia nevihlastva." In *Spilne*. <https://commons.com.ua/uk/zitknennya-neviglastva/> [in Ukrainian].
- Shchelin, Pavel. 2022a. "Padenie idola progressa." <https://youtu.be/spJCIT4wc2c> [in Russian].
- _____. 2022b. "Poslednyaya voyna Moderna, ili Otkrytaya dver v novuyu epokhu." *Khvyliya*. April 14, 2022. <https://hvylyia.net/analytics/250765-poslednyaya-voyna-moderna-ili-otkrytaya-dver-v-novuyu-epokhu> [in Russian].
- Shchelin, Pavel, and Andrey Baumeyster. 2022. "Kollaps slozhnosti: kak podobrat slova v mire, stremyashchemsya k uproshcheniyu?" <https://youtu.be/c2SUKt9Esz8> [in Russian].
- Shchelin, Pavel, and Iliya Kusa. 2022. "Vostochnyy vzglyad na novyy mirovoy porjadok." <https://youtu.be/g56iPn0-vQQ> [in Russian].
- Shchelin, Pavel, and Mikhail Epstein. 2022. "Satanoditseye – Ten' "russkogo mira". Razgovor s Mikhailom Epshteynom." <https://youtu.be/LJ9Io5zfMyw> [in Russian].
- Shestakovskiy, Oleksii, and Yevhen Bilous. 2015. *Bazovi kulturni osoblyvosti ukrainskoho suspilstva i mozhyvosti yikh vykorystannia dlia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku*. Scientific report. Ed. O. Balakirieva. Kyiv [in Ukrainian].
- Troian, Serhii. 2010. "Tsyvilizatsiino-kulturni markery Ukrainy u vymiri hlobalizatsii." *Chornomorskyi litopys* 1: 65–9 [in Ukrainian].
- Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii*. National report. Eds: S. Pyrozhkov et al. 2016. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Yakymenko, Anatolii. 2022a. "Pisliamodern chy pisliakhrystyianstvo? Reaktsiia na statti Pavla Shchelina "Ostannia viina modernu"." <https://youtu.be/WJADvAATnM> [in Ukrainian].
- _____. 2022b. "Yak v nadrahk yurystyv-rieshal narodzhualasia ukrainska filozofia svobody." <https://youtu.be/DJJaqBKLWpP4> [in Ukrainian].

Denys Korol

THE MODERNISM APOCALYPTICS AND AN ALTERNATIVE PATH OF CIVILIZATION FOR UKRAINE

Review: Щелин П. Последняя война Модерна, или Открытая дверь в новую эпоху.

Хвиля. Квітень 2022

[Shchelin Pavel. 2022. "Poslednyaya voyna Moderna, ili Otkrytaya dver v novuyu epokhu." *Khvyliya*. April 14, 2022]

Матеріал надійшов 13.06.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)